

گامی سترگ در کافی پژوهی

○ سید حسن فاطمی موحد

الكافی، ابو جعفر محمد بن یعقوب کلینی (م ۳۲۹ هـ.ق)، تحقیق: واحد احیاء

دار الحدیث، قم، مؤسسه دار الحدیث، چاپ اول، ۱۳۸۷ هـ.ش، ۱۵ جلد.

کتاب سال حوزه در سال ۸۸

بی تردید مهم ترین و معتبرترین و برترین کتاب روایی شیعه، کتاب گران سنگ کافی است. باور برخی بزرگان به قطعی الصدور یا اطمینان بخش بودن صدور روایات کافی، جایگاه این کتاب را نشان می دهد. این اثر گران سنگ، بن مایه بخش عمده ای از اعتقادات و فقه شیعه است. از این رو در طول تاریخ، محور شکل گیری بخشی وسیع از آثار شیعه بوده و عالمان شیعه شرح ها، تعلیقه ها و ترجمه های فراوانی بر آن

نگاشته‌اند. بنابراین، تحقیق و عرضه صحیح متن کافی و شروح آن، از اهمیتی خاص برخوردار است. کاری که پیش از این بر زمین مانده بود. به سبب اهمیت این موضوع، آستان حضرت عبدالعظیم و مؤسسه علمی - فرهنگی دارالحدیث، سومین همایش «گرامی داشت بزرگان و عالمان ری» را به بزرگداشت ثقة الاسلام کلینی اختصاص داد که از جمله فعالیت‌های مهم و ماندگار این همایش، اهتمام به تصحیح و تحقیق مجدد کافی، تحقیق و نشر شرح‌های آن که بیشتر آنها مخطوط باقی مانده بود و همچنین نشر مقالاتی در مورد کلینی و کافی بوده است. این فعالیت‌ها پس از هفت سال به بار نشست و علاوه بر چاپ مطلوب کافی در پانزده جلد، در معرفی کلینی و کافی و شروح آن، ۴۶ جلد دیگر نیز زیور طبع به خود گرفت. در این مقاله در سه بخش، تحت عنوان‌های «کافی»، «شرح‌ها» و «مجموعه آثار همایش» به معرفی آثاری می‌پردازیم که کتاب کافی و مؤلف آن را می‌شناسانند.

یک. کافی

مقایسه‌ی چاپ جدید کافی با چاپ قبل به منظور نشان دادن ویژگی‌ها و امتیازات چاپ دارالحدیث، آن را با تحقیق محقق ارجمند جناب علی اکبر غفاری مقایسه می‌کنیم:

۱. مرحوم غفاری به منظور تصحیح کافی، تنها به ده نسخه خطی و چاپی مراجعه کرده^۱ اما محور تحقیق محققان دارالحدیث، ۷۳ نسخه خطی (علاوه بر نسخه‌های چاپی) بوده است.

۲. تاریخ نسخه‌های خطی غفاری به قرن یازدهم باز می‌گردد اما تاریخ کتابت سی عدد از نسخ مورد مراجعه در دارالحدیث، پیش از قرن یازدهم است.

۱. اصول کافی، چاپ غفاری، ج ۱، ص ۴۴، مقدمه.

قدیمی ترین مخطوط، سال ۶۵۲ تحریر شده است.

۳. نسخه بدل هایی که احتمال صحت آنها وجود دارد، در چاپ دارالحدیث بسیار فراوان است؛ اما نسخه بدل در چاپ غفاری به ندرت به چشم می خورد و گویا بنای مصحح بر نقل آنها نبوده است.

۴. با تحقیق همه جانبه در مورد اسناد کافی در چاپ دارالحدیث اشکالات افتادگی، تصحیف، تحریف و مشکلاتی که به دنبال روش کلینی در نقل اسناد پیش آمده، مانند تعلیق و تحویل و ارجاع ضمائم در اول سند و... بر طرف شده که این تحقیقات در چاپ غفاری نادر است.

۵. مقایسه متن و سند احادیث کافی با کتاب های مهم دیگر و ذکر محل آنها و نیز درج موارد اختلاف در پاورقی، ویژگی مهم دیگر چاپ دارالحدیث است. بدین منظور به کتاب های مهم روایی شیعه در قبل از قرن ششم از جمله به تمامی کتاب های شیخ صدوق و شیخ مفید و شیخ طوسی مراجعه شده است. همچنین به کتاب های بحار الانوار و وسائل الشیعه و وافى مراجعه و محل درج روایت در آنها و اختلافات احتمالی ذکر شده است. ضمناً این شیوه در خود کافی نیز صورت گرفته و اگر حدیثی در جای دیگر کافی هم آمده، مورد توجه محققان بوده است. این مهم در تصحیح غفاری دیده نمی شود و مقایسه ها به ندرت و اتفاقی صورت گرفته است.

۶. پاره ای از کلمات و عبارات کافی مبهم هستند که نیازمند شرح و توضیح می باشند. این توضیح های مختصر در چاپ دارالحدیث، بسیار فراوان تر است.

۷. مرحوم غفاری به تنهایی کافی را تحقیق کرده، اما برای تحقیق چاپ دارالحدیث محققان متعدد با تخصص های گوناگون روی متن کافی کار کرده اند. طبیعی است تحقیقی با این وسعت، نتیجه ای دقیق تر خواهد داشت.

۸. تحقیق غفاری عاری از علامت گذاری و اعراب است، اما چاپ

دارالحدیث با علامت گذاری و اعراب کامل است.

۹. در چاپ جدید، از علائم سجاوندی و حروف چینی و صفحه آرایی، به صورتی کامل تر و بهتر استفاده شده است.

۱۰. در متن کافی چاپ غفاری تنها به شماره حدیث که در هر باب از شماره یک شروع می شود، اکتفا شده است اما در چاپ دارالحدیث شماره گذاری های متعدد به چشم می خورد که عبارت اند از:

الف- هر حدیث دو شماره دارد: یکی شماره حدیث که در هر باب از یک آغاز می شود و دیگری شماره مسلسل که تا پایان کتاب ادامه دارد. طبق این شماره، کافی دارای ۱۵۴۱۳ حدیث است.

ب- هر کتاب و هر باب شماره ویژه دارند.

ج- در حاشیه چاپ جدید نشان داده شده که هر صفحه با کدام جلد و صفحه چاپ غفاری مطابقت دارد.

دو. شروح و تعلیقه ها

تاکنون بیش از بیست شرح و سی حاشیه و نیز ترجمه های متعدد بر کافی نوشته شده و پیش از این، بیشتر آنها به صورت دست نوشته باقی مانده بود یا به شکل مطلوب به چاپ نرسیده بود. مؤسسه دارالحدیث در کنار تحقیق کافی، تصمیم به تحقیق و نشر همه شروحي که چاپ نشده و یا چاپ های مطلوبی ندارند، گرفت. معرفی اجمالی آنها مناسب است:

۱- الشافی فی شرح اصول الکافی، برهان الفضلا خلیل بن غازی رازی قزوینی معروف به ملاخلیل قزوینی (م ۱۰۸۹)، تحقیق: محمد حسین دراپتی، ج ۲، ۵۸۴ + ۶۰۲ ص.

عالم اخباری، ملاخلیل قزوینی این شرح را به صورت مزجی بر کافی نگاشته است. وی این شرح را از ابتدای اصول کافی در مکه مکره در سال ۱۰۵۷ آغاز

کرد و تاکنون از میان نسخه‌های آن، تا پایان کتاب جنائز، شناسایی شده است. فعلاً تنها بخشی از این شرح توسط کنگره، نشر یافته و بناست ادامه آن در آینده چاپ شود. در عین حال که این شرح مورد انتقاد اندیشمندان اسلامی قرار گرفته، نمی‌توان منکر تأثیرپذیری بسیاری از شارحان از این کتاب شد.

از دیگر آثار ملاخلیل می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

المجمل (الجمل) في النحو، حاشیه شرح شمسیه، شرح عدة الاصول، حاشیه مجمع البیان، رساله في حرمة شرب التتن، رساله في صلاة الجمعة، رموز التفاسیر الواقعة في الکافی و الروضة، الاستئلة الخلیلیه (پرسشهای ملاخلیل از علامه مجلسی در مورد تصوف و پاسخهای او)، تفسیر سورة الفاتحه، رساله في الامر بین الامرین، تعلیقة على التوحید (توحید شیخ صدوق) و

۲- صافی در شرح کافی، ملاخلیل قزوینی (م ۱۰۸۹)، تحقیق: محمد حسین درایتی، ج ۲، ۵۰۰ + ۶۱۲ ص.

ملاخلیل، علاوه بر شرح عربی بر کافی، صافی را نیز به عنوان اولین، بلکه تنها شرح فارسی بر آن نگاشت. برخلاف بیشتر شارحان که تنها قسمتی از کافی را شرح کرده‌اند، ملاخلیل توفیق یافت هر سه قسمت اصول و فروع و روضه را شرح کند. این گستردگی و دقت مؤلف در ترجمه الفاظ و وسواس او در عدم زیاده و نقصان، سبب شده تألیف صافی بیست سال به طول انجامد.

غیر از ملاخلیل، تنها علامه مجلسی شرح کاملی بر کافی با عنوان «مرآة العقول» نگاشته است.

«صافی»، اطلاعات جانبی فراوانی را عرضه می‌کند و نباید در عرصه پژوهش‌های حدیثی و ترجمه متون دینی نادیده گرفته شود. نویسنده افکاری خاص را عرضه می‌دارد که همواره مورد نقد و بررسی اندیشمندان بوده است. فراوانی نسخه‌های صافی یکی از نشانه‌های توجه به آن است؛ به گونه‌ای که می‌توان

صافی را یکی از پرنسخه‌ترین آثار در شرح حدیث به شمار آورد. تاکنون نزدیک به پانصد دست‌نویس آن در ایران شناسایی شده، حال آن‌که تنها هفتاد نسخه خطی از مرآة العقول در ایران مورد شناسایی قرار گرفته است.

۳- الحاشیة علی اصول الکافی، مولی محمدامین استرآبادی (م ۱۰۳۶)، گردآوری: مولی خلیل قزوینی (م ۱۰۸۹)، تحقیق: علی فاضلی، ج ۱، ص ۲۶۸. این حاشیه از ابتدای کافی آغاز و تا باب «الدعابة والضحك» در کتاب عشره کافی، ادامه می‌یابد.

این اثر پیش از این با تصحیح همین محقق در جلد هشتم از مجموعه میراث حدیث شیعه، به چاپ رسیده بود و این چاپ در حقیقت چاپ دوم آن است که پس از مقابله با نسخه اصل به خط گردآورنده آن مولی خلیل قزوینی و همراه اصلاحات و رفع اغلاط است. در پایان، فهرست آیات، احادیث، اعلام، اماکن، فرق و جماعات، کتاب‌ها، وقایع و ایام، اشیاء و حیوانات، اصطلاحات و الفاظ مرتبط با آنها، مصادر تحقیق و فهرست مطالب آمده است.

۴- الحاشیة علی اصول الکافی، سید احمد بن زین العابدین علوی عاملی (زنده در ۱۰۵۰)، تحقیق: سید صادق حسینی اشکوری، ج ۱، ص ۴۷۶. نویسنده نزد بزرگانی چون شیخ بهایی و محقق داماد شاگردی کرد و دو بار موفق به دریافت اجازه از شیخ بهایی شد. این حاشیه در عین اختصار در بردارنده نکات دقیق فراوانی است که برای اولین بار به زیور طبع آراسته شده است. وی موفق به تدوین آثار فراوان دیگر نیز شد؛ از جمله:

اجوبة الاسئلة النصیریة (سؤالات فلسفی خواجه نصیرالدین طوسی از عبدالحمید خسروشاهی)، بیان الحق و تبیان الصدق (بحثی فقهی در مورد وقف)، تفسیر سورة بقره، ثقبوب الشهاب فی رجم المرتاب (در رد صوفیه)، مفتاح الشفا (حاشیه بر الهیات شفا)، حاشیه بر من لایحضره الفقیه، رساله فی اصول

الاعتقادات، رسالة في نسب معاوية بن ابي سفيان، شرح القبسات (تأليف ميرداماد)، شرح الاستبصار، منهاج العارفين في شرح منهج السالكين و

نویسنده به کتاب های فلسفی دیگرش نیز ارجاع می دهد. این نشان دهنده آن است که این حاشیه بعد از آن کتاب ها به نگارش در آمده و در زمان تدوین، از پختگی بالا برخوردار بوده و گویا بنای او بر خلاصه گویی بوده است.

از مقارنه با تعلیقه های میرداماد و صدرالدین شیرازی به دست می آید که وی از این دو عالم برجسته بهره فراوان برده و گاه عین عبارات آنها را نقل کرده است. در پایان، فهرست آیات، احادیث، اعلام، اماکن، مذاهب و قبایل و فرق، کتاب های وارد در متن، مصادر تحقیق و فهرست مطالب آمده است.

۵- الحاشية على اصول الكافي، سيد بدرالدین بن احمد حسینی عاملی (زنده در ۱۰۶۰)، گردآوری: سید محمدتقی موسوی، تحقیق: علی فاضلی، ۱ ج، ۳۵۲ ص.

محشی، نزد بزرگانی چون شیخ بهایی و صاحب معالم شاگردی کرد و از شیخ بهایی اجازه داشت.

مؤلف در حاشیه نسخه ای از کافی حواشی ای لطیف نگاشته و سپس سید محمدتقی موسوی در سال ۱۰۹۴ آنها را در کتابی مستقل گرد آورده است که با عنوان الحاشية على اصول الكافي به چاپ رسیده است.

دیگر آثار سید بدرالدین عبارت است از: حاشیه بر فروع کافی، حاشیه بر مطول، شرح الاثنی عشرية الصلاة، شرح الاثنی عشرية الصومية، شرح زبدة الاصول، عیون جواهر النقاد في حجة اخبار الاحاد.

در پایان، فهرست آیات، احادیث، اعلام، اماکن، فرق و جماعات و ایام، آیات شعری، کتاب ها، اشیاء و حیوانات، مصادر تحقیق و فهرست مطالب آمده است.

۷- الكشف الوافي في شرح اصول الكافي، محمد هادی بن محمد معین الدین

شیرازی معروف به آصف شیراز (م ۱۰۸۱)، تحقیق: علی فاضلی، ۱ ج، ۷۳۹ ص.

این شرح از کتاب «العقل و الجهل» آغاز و تا پایان کتاب توحید ادامه می‌یابد اما بخشی از باب «اطلاق القول بآئه شیء» و ابواب بعد تا باب بداء افتاده است.

مؤلف در این کتاب، دیدگاه‌هایی خاص و تحقیقات عمیق و متفرد، خصوصاً در مباحث عقلی ارایه کرده است. وی در جای جای کتاب، به نکاتی تصریح می‌کند که اولین بار به ذهن او رسیده و منفرد است. محقق کتاب، در مقدمه به آن نکات اشاره کرده است. (ر. ک: مقدمه، ص ۲۲-۲۵).

وی از حاشیه معاصرش، میرزا رفیعا نایینی بر اصول کافی، بهره فراوان برده و نظر به اختصار آن حاشیه، موارد مجمل و مبهم را توضیح داده است.

علامه مجلسی در مرآة العقول از کشف الوافی بهره برده است.

بعضی آثار او عبارت است از: حاشیه بر اشارات و تفسیر بیضاوی و شرح الاشارات و شرح المطالع و شفا و مختصر تلخیص المفتاح، حل مشکلات الاشارات، رسالة في شبهة الاستلزام و جوابها، رسالة في المركب و اجزائه، مرآة الحقائق، نقد الحواشي و ...

وی شعر نیز می‌سرود که بعضی از آنها موجود است.

در پایان، فهرست آیات، احادیث، اشعار و امثال، اعلام، فرق و جماعات، کتاب‌ها، اماکن، اصطلاحات و مشابه آنها، اشیاء و حیوانات، مصادر تحقیق و فهرست مطالب آمده است.

۸- الحاشية على اصول الكافي، رفيع الدين محمد بن حيدر ناييني معروف به ميرزا رفيعا (م ۱۰۸۲)، تحقیق: محمد حسین درایتی، ۱ ج، ۶۷۲ ص.

میرزا رفیعا نزد بزرگانی چون: میرفندرسکی و شیخ عبدالله شوشتری و شیخ بهایی شاگردی کرد. همچنین شاگردان فراوان از دانش او بهره بردند. علامه مجلسی و شیخ حر عاملی و محقق خوانساری از جمله شاگردان اویند. این حاشیه

که اولین بار به چاپ رسیده، از مهم ترین و دقیق ترین حواشی بر کافی است. علامه مجلسی در تدوین «مرآة العقول» از این کتاب بهره فراوان برده است. برخی ویژگی های این حاشیه عبارت است از:

یک) به دلیل این که مؤلف از اساتید معقول بوده، دقایق فلسفی و کلامی مبتنی بر مذهب امامیه در آن فراوان دیده می شود، به ویژه در شرح کتاب توحید. دو) نویسنده از اسناد احادیث غفلت نکرده و به روایان مشترك و مجهول و تصحیفات و ... اشاره دارد.

سه) به منظور شرح روایات، گاه به روایات دیگر استناد کرده که حکایت از انس او با روایات دارد.

چهار) این حاشیه مشحون از نکات ادبی است.

پنج) مؤلف اهتمام زیاد به شرح لغات مشکل دارد و گاه آنها را به فارسی معنا کرده است.

شش) وی به متن احادیث کافی، عنایت خاص داشته و به یک نسخه بسنده نکرده است.

این حاشیه به اتمام نرسید و تا کتاب حجت، باب «ان المتوسمین الذین ذکرهم الله تعالی فی کتابه هم الائمة (ع) والسیل فیهم مقیم»، حدیث سه، ادامه یافت.

برخی دیگر از آثار او عبارت است از: شجرة الهیه (در اصول عقاید شیعه به فارسی)، رساله فی أقسام التشکیک و الحقیقه، حل شبهة الاستلزام فی الحکمة والفلسفة، رساله فی الطهارة والصلاة، شرح حدیث حدوث الاسماء، شرح نهج البلاغه، حاشیه بر صحیفه سجادیه و مدارک الاحکام و شرح اشارات خواجه نصیر و شرح ارشاد الاذهان و ...

در پایان، فهرست آیات، احادیث، اعلام، کتاب ها، مذاهب و قبایل و فرق، اختلاف نسخه ها و مصادر تحقیق آمده است.

۹. الهدایا لشیعة ائمة الهدی، شرف الدین محمد مجذوب تبریزی (م ۱۰۹۳)، تحقیق: محمد حسین درایتی و غلام حسین قیصریه‌ها، ۲ ج، ۶۴۴ + ۵۰۸ ص.

نویسنده از شاگردان ملاخلیل قزوینی است و متأثر از افکار او و محمدامین استرآبادی و سید حسن قائنی و میرزای نایینی است و از آنها فراوان نقل می‌کند. تنها، شرح بخش‌هایی از اصول کافی به دست محققان دارالحدیث رسیده که دو جلد آن به مناسبت برگزاری کنگره نشر یافته و دو جلد دیگر آن به زودی منتشر خواهد شد.

مؤلف پس از ذکر حدیثی از کافی، شرح خود را ذیل عنوان «هدیه» آغاز می‌کند و نوشته‌هایش را به شیعیان هدیه کرده است. برای همین، کتاب خود را «الهدایا لشیعة ائمة الهدی» نامید.

کتاب، شامل دوازده مقدمه و سی جزء و یک خاتمه است. در ده مقدمه اول، مباحث حدیثی و رجالی را مطرح کرده و در مقدمه یازدهم، فهرست سی جزء را ذکر و مقدمه دوازدهم، خطبه کافی را شرح کرده است. نکاتی در مورد این کتاب قابل ذکر است:

یک) ذکر نسخه بدل‌ها حکایت از مراجعه مؤلف به نسخه‌های مختلف کافی دارد.

دو) اهتمامی خاص به رد عقاید صوفیه دارد.

سه) دیدگاه منفی او به فلسفه در این اثر مشهود است.

چهار) هرچند افکار مؤلف حکایت از اخباری بودن او دارد، اما تلاش دارد دیدگاه اخباریان نسبت به اصولیان را اصلاح کند و بنای او توجیه سخنان برخی بزرگان اخباری علیه اصولیان است.

اشعاری از این شارح باقی مانده و کتاب‌هایی را به او نسبت می‌دهند، اما به

طور قطع نمی توان در مورد صحت انتساب آنها به او اظهار نظر کرد.

۱۰- الذریعة الی حافظ الشریعة، رفیع الدین محمد بن محمد مؤمن گیلانی (قرن ۱۱)، تحقیق: محمد حسین درایتی، ۲ ج، ۶۳۷ + ۶۸۸ ص.

این شرح به اصول کافی اختصاص دارد. مؤلف از شاگردان ملا محمد تقی مجلسی، شیخ بهایی و فیض کاشانی بوده است و علاوه بر تسلط بر دانش حدیث، اشعار فراوانی به فارسی و عربی سروده و آثاری در موضوعات دیگر نیز نگاشته است. او در ابتدا بر نسخه ای از کافی، تعلیقات و توضیحاتی نگاشت، سپس آنها را گردآوری و با اضافات، به صورت کتابی مستقل در آورد. از ویژگی های این شرح، توجه نویسنده به متن کافی است. او به یک نسخه اکتفا نکرده بلکه با مراجعه به نسخه های متعدد، اختلاف آنها را ذکر کرده است و نیز احادیث را با احادیث دیگر کافی و نیز کتاب های دیگر مقایسه کرده است. از ویژگی های نویسنده، حق پذیری است، هر چند از مخالفان. وی در عین مخالفت شدیدش با فلاسفه و صوفیه، اگر سخن آنان از نظر او حق بوده، پذیرفته است. این خصوصیت، سبب شده کتابش سرشار از نکات دقیق و قابل توجه باشد.

آثار دیگر مؤلف: تعلیقات علی الکافی (غیر از کتاب فوق)، الذریعة الی حافظ الشریعة (در مرثی)، رساله در ابطال جبر و تفویض و اثبات الامر بین الامرین، شواهد الاسلام، مثنوی نان و پنیر، منظومة شرح الثار فی ذکر احوال المختار.

در پایان جلد دوم، فهرست آیات، احادیث، اشعار، اعلام، اماکن، کتاب ها، ادیان و فرق و مذاهب، جماعت ها و قبایل، حوادث و غزوات و وقایع و ایام، مصادر تحقیق و فهرست موضوعات آمده است.

۱۱- الدر المنظوم من کلام المعصوم، علی بن محمد بن حسن بن زین الدین عاملی، معروف به شیخ علی کبیر (م ۱۱۰۳ یا ۱۱۰۴)، تحقیق: محمد حسین

درایتی، ۱ ج، ۵۳۴ ص.

این حاشیه تنها شامل کتاب‌های عقل و جهل و علم کافی می‌شود. وی نوۀ صاحب معالم و نوادۀ شهید ثانی است. این اثر نشان از قدرت علمی و ادبی و لغوی نویسنده دارد. نکات ادبی ظریف، معانی لغوی لطیف، غور در وجوه و احتمالات فراوان در روایات، تبیین احادیث با استعانت از آیات و روایات، گویای برتری این شرح بر حواشی دیگر کافی است. مقایسه این شرح با سایر شروح نشان می‌دهد که نویسنده از دیگران اقتباس نکرده است. بنابراین می‌توان گفت: این حاشیه سرشار از مطالب تازه است.

شارح به اسناد اخبار و احوال رجال نپرداخته و آن را به کتاب‌های دیگر ارجاع داده است. وی به یک نسخه از کافی بسنده نکرده، بلکه تلاش کرده با استفاده از نسخ گوناگون، بهترین عبارات را برگزیند و گاه به اختلاف نسخ اشاره می‌کند.

بعضی از دیگر آثار او عبارت است از:

الدر المثلث من الخبر المأثور و غیر المأثور، تنبیه الغافلین و تذکیر العاقلین، حاشیه بر شرائع الاسلام و الالفیه و الفوائد المدنیه و مختصر نافع و معالم و من لایحضره الفقیه و شرح لمعه، رد بر سلطان العلماء و محمد امین استرآبادی و من یبیح الغنا و صوفیه، شرح صحیفه سجادیه و ...

۱۲- الحاشیة علی اصول الکافی، علی بن زین الدین ثانی بن محمد بن حسن بن زین الدین عاملی معروف به شیخ علی صغیر (زنده در ۱۱۰۲)، تحقیق: محمد حسین درایتی، ۱ ج، ۱۳۶ ص.

مؤلف در قیاس با عمویش شیخ علی کبیر - صاحب الدر المنظوم که پیش از این معرفی شد - به «شیخ علی صغیر» معروف شد. این کتاب که تنها به کتاب توحید کافی پرداخته، محتمل است برگرفته از پیش نویس‌های شیخ علی کبیر باشد. این اثر به دلیل حجم کم آن، همراه «الدر المنظوم» در یک مجلد به چاپ

رسیده است و در پایان، فهرست آیات، احادیث، اعلام، کتاب‌ها، مصادر تحقیق و فهرست مطالب آمده که مربوط به هر دو کتاب می‌شود.

۱۳ - تحفة الاولیاء (ترجمه اصول کافی)، محمدعلی بن محمدحسن اردکانی مشهور به فاضل نحوی (زنده در ۱۲۳۷)، تحقیق: محمد مرادی، ۴ ج، ۹۰۸ + ۸۵۶ + ۷۶۴ + ۷۹۲ ص.

تاکنون بارها بخش‌هایی از کافی به فارسی ترجمه شده و مصحح در مقدمه، بیست و سه ترجمه خطی و چاپی را معرفی کرده است. اطلاع‌چندانی در مورد مترجم به ما نرسیده. وی از شاگردان سید بحر العلوم و شیخ جعفر کاشف الغطاء به شمار می‌رود. مترجم، این کتاب را بنا به دستور شاهزاده محمد ولی میرزا - والی یزد - نگاشت. تلاش او بر این بوده که ترجمه‌ای روان پدید آورد و تا حد امکان، مشکلات فهم پاره‌ای از اصطلاحات را برطرف کند.

مترجم در مقدمه، انواع حدیث، اصطلاحات حدیثی و اصطلاحات کافی مثل «روی اصحابنا» و «العالم» را توضیح داده است.

پاره‌ای از ویژگی‌های ترجمه:

الف - نظر به ناتوانی مترجم از ساده‌نگاری به شرح متنی‌های دشوار پناه برده. لذا این کتاب، ترجمه‌ای شرح‌گونه است.

ب - در بسیاری موارد، مترجم پایبند ترجمه تحت اللفظی بوده و این، ترجمه را از خوش‌خوانی خارج کرده و درک عبارات را دشوار کرده است.

ج - وفاداری او به رساندن معنا به قدری زیاد است که گاهی مفهوم عبارات، بدون مراجعه به متن عربی قابل فهم نیست. جالب آن که او متوجه این ایراد بوده و پس از ترجمه، با عنوان «حاصل کلام این که» اقدام به نتیجه‌گیری کرده تا ابهام را برطرف سازد.

د - مترجم به نسخه‌های متعدد کافی مراجعه کرده تا متنی را درست ترجمه کند و گاه یک عبارت را با توجه به نسخه‌های گوناگون، چند بار ترجمه کرده.

هـ- ترجمه از نثر یک دست محروم است. عبارت های عامیانه، غریب، محلی و تعابیر درباری در آن دیده می شود.

دیگر آثار او عبارت است از: کشف النقاب (کتاب شرح العده شامل لغات مترادف و بی نظم است که لغات را به ترتیب الفبا فهرست کرده)، رساله در ممنوعیت نام بردن از امام زمان (ع) در زمان تقیه و خوف، تعبیر رؤیة الرائی، تحفة حسینیة، مصائب الاسلام، لوازم التنزیل (در علم تجوید)، المطالب السنیة فی شرح الدررة الالفیة، الرائق فی توصیف لغات الفائق (شرح الفائق فی غریب الحدیث، زمخشری)، الغوافی فی شرح لغات العروض و القوافی، القره فی شرح الدرره (شرح منظومه الدررة النجفیة نوشته سید بحر العلوم)، ترجمه کفایة الاحکام و توحید صدوق و بخش دعا و قرآن اصول کافی.

۱۴- شرح فروع الکافی، محمد هادی بن محمد صالح مازندرانی (م ۱۱۲۰)، تحقیق: محمد جواد محمودی و محمد حسین درایتی و علی حمیدآوی، ج ۵، ۵۲۷ + ۵۷۵ + ۵۵۰ + ۶۶۲ + ۸۵۶ ص.

ملا محمد صالح مازندرانی - پدر مؤلف - تنها دو بخش اصول و روضه کافی را شرح کرد و ملا محمد هادی که خود از فقهای برجسته بود، شرح بخش فروع را ادامه داد. این اثر، تنها به شرح این کتاب های کافی اختصاص دارد: طهارت، حیض، جنائز، نماز (ناقص)، زکات، روزه و حج.

اسلوب شرح احادیث مانند اسلوب کتاب های فقهی به این صورت است که بعد از ذکر عنوان باب، اقوال گوناگون را یادآور شده، دلایل و مناقشات را می آورد و بعد از آن، به توضیح روایات مورد نیاز می پردازد. بنابراین، این شرح قبل از آن که حدیثی باشد کتابی فقهی به شمار می رود.

نویسنده از فقهای برجسته در عصر خویش بود به گونه ای که او را ملقب به «فقیه الزمان» و «مجتهد الزمان» کرده بودند. لذا این اثر در زمره آثار فقهی ارزشمند

به شمار می رود. در کارنامه علمی او تدوین کتاب هایی با ارزش به چشم می خورد؛ از جمله: انوار البلاغة في علم المعاني و البيان، الحدود و الديات، رساله رضاعيه، رساله در مواريث، موائد در علم كلام، ترجمه قرآن كريم و صحيفه سجاده و معالم الدين و كافيه در نحو، حاشيه بر انوار التنزيل بيضاوي و مواريث قواعد علامه، شرح دعای صباح و شافيه در صرف و شرح شمسيه و تلخيص المفتاح و شرح نظام در صرف و قواعد الاحكام و

بخش زيادی از صفحات پایانی جلد پنجم به فهرست آیات، احاديث، اعلام، اماکن، کتاب ها، فرق و مذاهب، جماعت ها و قبایل، حوادث و غزوات و وقایع و ایام، اشعار، مصادر تحقيق و فهرست مطالب اختصاص دارد.

۱۵ - البضاعة المزجاة، محمد حسين بن قارياغدی (زنده در ۱۰۹۸)،

تحقيق: حميد احمدی جلفایي، ۲ ج، ۶۳۰ + ۶۲۴ ص.

این اثر در شرح روضه کافی است. روایات روضه کافی در موضوعات گوناگون و بدون تبويب خاص است؛ لذا شارح در ابتدا فهرستی موضوعی برای احاديث نگاشته و آنها را به سی باب مرتب کرده تا دسترسی به روایات روضه را تسهیل کند. نویسنده، برای شرح روضه، تمامی کلمات و عبارات غیر واضح را تبیین کرده و به بیان وجوه محتمل پرداخته است. از این رو این شرح گسترده، از مهم ترین شروح روضه به شمار می رود.

اشاره مؤلف به اختلاف نسخه ها از وجود نسخه های گوناگون کافی نزد او حکایت می کند.

محقق در مقدمه (ص ۸-۱۰) یازده شرح و حاشیه برای روضه کافی معرفی کرده است.

۱۶ - منهج اليقين (شرح نامه امام صادق (ع) به شيعيان)، سيد علاء الدين محمد

گلستانه (م ۱۱۱۰)، تحقيق: سيد مجتبی صفی و علی صدرایی خویی، ۱ ج،

۵۲۷ ص.

اولین حدیث روضه کافی، نامه نسبتاً مفصل از امام صادق (ع) به شیعیان است که برخی آن را «وصیت نامه امام صادق (ع)» خوانده‌اند. حضرت در این نامه با اشاره به مسایل مختلف دینی و اجتماعی، تکلیف پیروان خود را مشخص کرده است.

بنای گلستانه بر آن بوده که نامه را برای فهم عموم، شرح و توضیح دهد. او پس از ذکر هر قطعه از نامه، نخست ترجمه‌ای روان از پاره کرده و سپس مضمون آن را شرح می‌دهد. بدین منظور به آیات و روایات استشهد می‌کند اما توضیحات او نسبت به روایات، اندک است. نظر به این که مخاطبان گلستانه عموم مردم‌اند، غالباً به نقل ترجمه روایات بسنده کرده است.

برخی از آثار گلستانه بدین قرار است:

حدائق الحقائق (شرح نهج البلاغه)، بهجة الحقائق (شرح نهج البلاغه)، شرح خطبة شقشقیه و خطبة همام، ترتیب مشیخه من لایحضره الفقیه، اربعون حدیثاً، فهرست شرائع الاسلام و ...

فهرست آیات، روایات، اعلام، کتاب‌ها، اماکن، منابع و فهرست مطالب، پایان بخش کتاب است.

۱۷ - مجموعه رسایل در شرح احادیثی از کافی، به کوشش مهدی سلیمانی آشتیانی و محمد حسین درایتی، ۲ ج، ۶۰۰ + ۶۵۴ ص.

برخی علما تنها یک یا چند روایت مشخص از کافی را شرح کرده‌اند. این احادیث از جهاتی دارای نکاتی مبهم - دست کم از دید شارحان - بوده است. گردآورندگان این مجموعه، از میان چهل و نه رساله‌ای که شناسایی کرده‌اند، بیست و نه رساله قابل دسترس و قابل تحقیق بوده که در این دو جلد عرضه شده‌اند. در این مجال تنها به عنوان و مشخصات اصلی رساله‌هایی که در این کتاب

آمده، بسنده می‌کنیم:

۱. فتح الباب لمغلقات هذا الكتاب، مطيع بن محمود (ق ۱۱)، تحقیق: محمد حسین درایتی.

شرح کافی از ابتدا تا حدیث سوم از باب ثواب العالم و المتعلم است.

۲. جواب شبهة الشيخ إبراهيم حسنا علی رواية التلث، محمد بن الحسن حر عاملی (م ۱۰۴)، جواب الجواب، محمد رحیم بن محمد هروی (ق ۱۲)، تحقیق: محمد حسین درایتی.

محور بحث: مقبوله عمر بن حنظله.^۲

۳. رساله حول فقرة من مناظرة الرضا(ع) مع الزنديق^۳، منسوب به میرباقر بن محمد حسینی (م ۱۱۱۳)، تحقیق: محمد حسین درایتی.

۴. شرح حدیث بیضه، رضی الدین محمد بن حسین خوانساری (م ۱۱۱۳)، تحقیق: علی اکبر زمانی نژاد.

توضیح، حدیثی است که در آن از امام صادق(ع) سؤال می‌شود: آیا خداوند می‌تواند دنیا را در تخم مرغی جا دهد که نه تخم مرغ بزرگ شود و نه دنیا کوچک؟^۴

۵. شرح مناظرة الامام الصادق(ع) مع الزنديق^۵، محمد بن عبدالله بن علی بحرانی (زنده در ۱۱۷۳)، تحقیق: محمد حسین درایتی.

۶. شرح حدیث «اتفق الجميع لاتمانع بينهم»^۶، صدرالدین محمد بن محمد صادق حسینی قزوینی (زنده در ۱۱۰۹)، تحقیق: محمد حسین درایتی.

۲. همان، ج ۱، ص ۶۸، ح ۱۰.

۳. همان، ص ۷۸، ح ۳.

۴. همان، ص ۷۹، ح ۴.

۵. همان، ص ۸۰، ح ۵.

۶. همان، ص ۹۶، ح ۳.

۷. شرح حدیث «خلق الله الاشياء بالمشیة»^۷، مؤلف ناشناخته، تحقیق: محمد حسین درایتی.
۸. شرح حدیث حدوث الاسماء^۸، احمد بن زین الدین احسائی (م ۱۲۴۱)، تحقیق: محمد حسین درایتی.
۹. شرح حدیث حدوث الاسماء^۹، عبدالله سماهیجی بحرانی (م ۱۱۳۵)، تحقیق: محمد حسین درایتی.
۱۰. التحفة العلویة (شرح حدیث حدوث الاسماء^{۱۰})، مؤلف ناشناخته، تحقیق: حمید احمدی جلفایی.
۱۱. شرح حدیث «ان لله علمین ...»، مؤلف ناشناخته، تحقیق: مهدی سلیمانی آشتیانی.
- طبق ظاهر روایتی در کافی، خداوند دو علم دارد: مکنون که کسی به آن راه ندارد و دیگری علمی است که ملائکه و انبیا و ائمه (ع) را از آن بی نصیب نگذاشته است.^{۱۱}
۱۲. شرح حدیث «امر ابلیس ان یسجد لآدم ...»^{۱۲} ابوالقاسم بن حسن گیلانی معروف به میرزای قمی (م ۱۲۳۱)، تحقیق: مهدی سلیمانی آشتیانی.
۱۳. شرح حدیث «انا الله الذي لا إله إلا أنا ...»^{۱۳}، محمد مؤمن بن قوام الدین محمد حسینی (ق ۱۲)، تحقیق: علی فرخ.
۱۴. کوه و کتّل راه علم و عمل (امریه)، محمد بن محمد صالح روح افزایی

۷. همان، ص ۱۱۰، ح ۴.

۸. همان، ص ۱۱۲، ح ۱.

۹. همان، ص ۱۱۲، ح ۱.

۱۰. همان، ص ۱۱۲، ح ۱.

۱۱. همان، ص ۱۴۷، ح ۸.

۱۲. همان، ص ۱۵۱، ح ۳.

۱۳. همان، ص ۱۵۴، ح ۱-۳.

- دماوندی (زنده در ۱۲۱۶)، تحقیق: مهدی سلیمانی آشتیانی .
- محور بحث، حدیث «لا جبر ولا تفویض بل امر بین الامرین»^{۱۴} است .
- ۱۵ . شرح حدیث «سته اشیاء لیس للعباد فیها صنع»^{۱۵}، محمد بن حسن شروانی (م ۱۰۹۸)، تحقیق: مهدی سلیمانی آشتیانی .
- ۱۶ . شرح حدیث «حلال محمد حلال الی یوم القیامة»^{۱۶}، محمد باقر بن محمد جعفر همدانی، تحقیق: مهدی سلیمانی آشتیانی .
- ۱۷ . کشف الكنوز فی الاستکشاف عن الرموز، نصیر الدین محمد لاهیجی (م ح ۱۲۷۰)، تحقیق: مهدی سلیمانی آشتیانی .
- شرح حدیث کافی، ج ۲، ص ۶۶، ح ۷ .
- ۱۸ . شرح حدیث «نیة المؤمن خیر من عمله»^{۱۷}، سلیمان بن عبدالله ماحوزی بحرانی (م ۱۱۲۱)، تحقیق: محمد حسین درایتی .
- ۱۹ . شرح حدیث «نیة المؤمن خیر من عمله»^{۱۸}، علی بن حسین کربلابی (ق ۱۲)، تحقیق: سید صادق حسینی اشکوری .
- ۲۰ . شرح حدیث «نیة المؤمن خیر من عمله»^{۱۹}، مرتضی بن محمد حسن آشتیانی (م ۱۳۶۵)، تحقیق: محمد حسین درایتی .
- ۲۱ . شرح حدیث «ما ترددت فی شیء کترددی فی قبض روح عبدي المؤمن»^{۲۰}، عبد الخالق بن عبد الرحیم یزدی (م ۱۲۶۸)، تحقیق: مهدی مهریزی .
-
- ۱۴ . همان، ص ۱۶۰، ح ۱۳ .
- ۱۵ . همان، ص ۱۶۴، ح ۱ .
- ۱۶ . همان، ص ۱۷، ح ۲ .
- ۱۷ . همان، ج ۲، ص ۸۴، ح ۲ .
- ۱۸ . همان، ص ۸۴، ح ۲ .
- ۱۹ . همان، ص ۸۴، ح ۲ .
- ۲۰ . همان، ص ۲۴۶، ح ۶ و ص ۳۵۲، ح ۷ و ۸ .

۲۲. شرح حدیث «من همّ بحسنة ولم يعملها ...»^{۲۱}، احمد بن صالح بن طوق قطیفی بحرانی (ق ۱۳)، تحقیق: محمد حسین درایتی.
۲۳. شرح دعاء النبی (ص) بعد الصلاة^{۲۲}، محمد بن عبدالله بن علی بحرانی (ق ۱۲)، تحقیق: محمد حسین درایتی.
۲۴. شرح حدیث «رجع بالقرآن صوتک ...»^{۲۳} (رسالة في الغناء)، محمد بن الحسن حر عاملی (م ۱۱۰۴)، تحقیق: رضا مختاری.
۲۵. آداب الصلاة (شرح حدیث حمّاد^{۲۴})، رضی الدین محمد بن حسین خوانساری (م ۱۱۱۳)، تحقیق: علی اکبر زمانی نژاد.
۲۶. شرح زیارة الحسین (ع)^{۲۵}، محمد باقر بن محمد جعفر همدانی (م ۱۳۱۹)، تحقیق: محمد حسین درایتی.
۲۷. شرح حدیث «إن الأرض علی الحوت»^{۲۶}، علی بن جمشید نوری (م ۱۲۴۶)، تحقیق: حامد ناجی اصفهانی.
۲۸. شرح حدیث زینب العطاره^{۲۷}، علی بن جمشید نوری (م ۱۲۴۶)، تحقیق: حامد ناجی اصفهانی.
۲۹. شرح ثلاثة أحادیث^{۲۸}، محمد باقر بن محمد تقی مجلسی (م ۱۱۱۰)، تحقیق: محمد حسین درایتی.

۲۱. همان، ص ۴۲۸، ح ۱.

۲۲. همان، ص ۵۴۷، ح ۶.

۲۳. همان، ص ۶۱۶، ح ۱۳.

۲۴. همان، ج ۳، ص ۳۱۱، ح ۸.

۲۵. همان، ج ۴، ص ۵۷۴، ح ۲.

۲۶. همان، ج ۸، ص ۸۹، ح ۵۵.

۲۷. همان، ج ۸، ص ۱۵۳، ح ۱۴۳.

۲۸. همان، ج ۱، ص ۱۰۰، ح ۳ و ج ۱، ص ۴۴۹، ح ۳۳ و ج ۸، ص ۲۳۴، ح ۳۰۸.

سه. مجموعه آثار همایش

علاوه بر تحقیق کافی و شروح آن، آثار دیگری نیز از سوی کنگره به چاپ رسید که در شناخت کلینی و کافی از اهمیت بالا برخوردارند:

۱- حیاة الشیخ محمد بن یعقوب الکلینی، سید ثامر عمیدی حسینی، ۱ ج، ۵۳۲ ص.

نویسنده به این موضوعات پرداخته است: حیات فکری و سیاسی در عصر کلینی، شخصیت کلینی، مشایخ کلینی، مراد از «عدة من أصحابنا» در کلام کلینی، سفرها و آثار او، شاگردان و راویان از کلینی، سخنان بزرگان در مورد کلینی.

۲- توضیح الاسناد المشکلة فی الکتب الاربعه (اسناد الکافی)، ۲ ج، ۴۷۰ + ۵۱۲ ص.

در نقل و بررسی اسناد روایات، قواعدی خاص وجود دارد که به صورت تفصیلی در کتاب‌های قواعد حدیث و درایه ذکر نشده‌اند. نویسنده این قواعد را استخراج و برای نخستین بار به صورت مستقل در این کتاب عرضه کرده و از ابتدای کافی، آنها را با روایات تطبیق داده است.

۳- العننة (من صیغ الاداء للحدیث الشریف تاریخها، دلالتها و قیمتها العلمیة فی الکافی)، سید محمد رضا حسینی جلالی، ۱ ج، ۱۸۴ ص.

برخی شبهه کرده‌اند که احادیث معننه در کتب اربعه حجت نیستند؛ زیرا «عن» دلالت بر اتصال بین شیخ و راوی ندارد. کتاب عنننه برای پاسخ به این شبهه نگاشته شده است.

۴- کافی پژوهی در عرصه نسخه‌های خطی، علی صدرایی خویی با همکاری سید صادق حسینی اشکوری، ۱ ج، ۵۵۲ ص.

کتاب در دو بخش «دانشمندان کافی پژوه» و «نسخه‌های خطی کافی» بیش از نهصد عالم به عنوان مدرس، کاتب، مصحح، اجازه‌دهنده و اجازه‌گیرنده کافی و

نیز ۱۶۰۰ نسخه خطی از آن، معرفی کرده است.

۵- کتاب شناسی کلینی و کتاب کافی، محمد قنبری، ۱ ج، ۲۲۲ ص.
کتاب، فهرستی از ۴۳۰ کتاب خطی و چاپی مربوط به متن کافی و در باره کافی و کلینی را ارائه کرده است.

۶- شناخت نامه کلینی و کافی، محمد قنبری، ۴ ج، ۵۲۴ + ۶۲۴ + ۶۷۲ + ۴۳۰ ص.

کتاب، شامل مجموعه ای از مقالات در زمینه شناخت کلینی و کافی با این عنوان ها است:

- محمد بن یعقوب بن إسحاق، سید ابوالقاسم موسوی خویی
- محمد بن یعقوب، محمد تقی شوشتری
- الکلینی، حسین علی محفوظ
- مع الکلینی و کتابه الکافی، سید ثامر هاشم حبیب العمیدی.
- محمد بن یعقوب کلینی، عزیز الله عطاردی.
- محمد بن یعقوب الکلینی، سید محسن امین عاملی.
- ثقة الاسلام أبو جعفر الکلینی، قیس آل قیس.
- ترجمة الشيخ أبي جعفر الکلینی، سید محمد شفیع جاپلقی بروجردی.
- الکلینی، ناصر کرمی.
- ثقة الاسلام کلینی، حسن ابراهیم زاده.
- کلینی، علی دوانی.
- ثقة الاسلام محمد بن یعقوب کلینی رازی، محسن صادقی.
- در بیان احوالات محمد بن یعقوب کلینی، میرزا محمد تنکابنی.
- ثقة الاسلام کلینی، سید محمد جواد شبیری.
- جایگاه علمی و مذهبی کلینی در میان امامیه، حسن انصاری.

- کوششی برای شناخت عقاید کلینی، حسن انصاری.
- ناگفته‌هایی درباره محمد بن یعقوب کلینی، حسن انصاری.
- محمد بن یعقوب کلینی ملقب به ثقة الاسلام کلینی، محمد محمدی گیلانی.
- درباره انتساب «خصائص یوم الغدير» به محمد بن یعقوب کلینی، حسن انصاری.
- پژوهشی جدید در کتاب کافی، سید محمدجواد شیرازی.
- حول الکافی، محمد آصف محسنی.
- کافی، مهدی مهریزی.
- کتاب الکافی، محمد حسین حسینی جلالی.
- کلینی و کافی، هادی حجت.
- محمد بن یعقوب کلینی و کتاب کافی، مجید معارف.
- کلینی و کتاب کافی، بمانعلی دهقان منگابادی.
- کتاب الکافی، لجنة العلوم النقلية.
- کافی، محمد کاظم رحمان ستایش.
- کافی، کاظم مدیرشانه چی.
- کافی، اثر ثقة الاسلام محمد بن یعقوب کلینی، علی نصیری.
- الکافی فی الحدیث، آقا بزرگ تهرانی.
- کتاب کافی ثقة الاسلام کلینی، زین العابدین قربانی.
- کافی، عرضه کافی بر امام عصر(ع)، محمد محمدی گیلانی.
- در فضل کتاب اصول کافی و جهت تسمیه آن و عدد احادیث و کتاب‌های وی، محمد باقر واعظ - طهرانی کجوری مازندرانی.
- کتاب اصول کافی و ویژگی‌های آن، جواد فاضلی.
- جایگاه کافی در میان امامیه، حسن انصاری.

- شیوه و روش کلینی در کافی، حسن انصاری.
- نقد و تحقیقی در زمینه شروح کافی، علی عابدی شاهرودی.
- معرفی و نقد ترجمه اصول کافی، عباسعلی مردی.
- کتاب شناسی کافی، حسین صفره.
- کافی در آینه پژوهش، حمید سلیم گندمی.
- دفاع عن الکافی، سینا معرفت.
- الشیخ الکلینی البغدادی و کتابه الکافی (الفروع)، محمدعلی مهدوی راد.
- دفاع از مهدویت، سعید شفیعی.
- ادبیات حدیثی امامیه پس از کتاب کافی، حسن انصاری.
- اصول آل الرسول (قواعد اصول فقه در احادیث فروع کافی)، رضا استادی.
- حدیث چشمان آهو (معرفی کتاب عین الغزال فی فهرس اسماء الرجال)، سید صادق حسینی اشکوری.
- نگاهی به «التعلیقه علی الکافی» میرداماد (م ۱۰۴۱ق)، قاسم جوادی.
- نگاهی به «الرواشح السماویه» میرداماد، قاسم جوادی.
- نگاهی به شرح صدر المتألهین بر اصول کافی، علی نصیری.
- نگاهی به کتاب «شرح حدیث جنود عقل و جهل»، علی نصیری.
- ده نکته درباره «شرح اصول کافی» ملا صدرا، رضا استادی.
- گذری بر «شرح حدیث جنود عقل و جهل»، رضا مختاری.
- با استاد محمدباقر بهبودی در عرصه روایت و درایت حدیث، پاسداری از عرصه روایت و درایت. - حدیث، جعفر سبحانی.
- نگاهی به گفت و گوی «در عرصه روایت و درایت حدیث»، سید محمد جواد شبیری.
- دفاع از حدیث و پاسدارانش، سید محمد جواد شبیری.

- باز هم سخنی پیرامون عرصه درایت و روایت حدیث، جعفر سبحانی .
- شیخ کلینی و کتاب کافی یا ثقة الاسلام و اوثق الكتب، سید جواد مصطفوی .
- سخنی در عرصه روایت و درایت حدیث، محمد جاودان .
- باری دیگر در عرصه روایت و درایت حدیث، محمد جاودان .
- آخرین کلام در عرصه روایت و درایت حدیث، محمد باقر بهبودی .
- کافی و اصول اربعه، منصور پهلوان .
- قطعیة صدور الكتب الأربعة، سید علی حسین مکی عاملی .
- اعتبار الكتب الأربعة، سید علی ابوالحسن .
- بررسی اعتبار کتب اربعه از دیدگاه آیت الله نمازی شاهرودی، منصور میر .
- صحه احادیث کتاب کافی، میرزا حسین نوری طبرسی .
- ادله محدث نوری برای اثبات اعتبار کافی، مرتضی قاسمی .
- میزان اعتبار احادیث کافی، جعفر سبحانی .
- الجواب علی دعوی قطعیة او صحه جميع ما فی الكتب الأربعة، محمد صالح تبریزی .
- رساله هایی از کلباسی درباره اسناد کافی، أبو المعالی محمد بن محمد بن ابراهیم کلباسی .
- لزوم ارزیابی سندی احادیث کافی، سید محمد جواد شبیری .
- آسانید کافی، عبد الهادی فضلی .
- کیفیة ذکر الأسانید فی الكتب الأربعة، جمال الدین حسن بن زین الدین شهید ثانی .
- سخنی درباره اسناد کافی .
- فی بیان العدد وما یجری مجراها، سید محسن حسینی اعرجی کاظمی .
- فی عدة الكلینی، ملا علی کنی .

- فی ذکر عدة رجال اختلفت فی تمیزهم بتعیین الأسمی أو الألقاب أو الكُنَى، ملاعلى كنى .
- بیان العدة، سيد على حسینی صدر .
- فی المراد عن العدة فی كتاب الكافی، ابو الهدی كلباسی .
- عدة الكلینی، قهپایی .
- عدة الكلینی، علامه حلی .
- عدة الكلینی، عبدالنبي بن سعدالدين جزايری .
- العدة فی الكافی، سيد على حسینی ميرسجادی .
- عدة الكلینی وأسناده، محمد حسن بارفروشی مازندرانی .
- فی محمد بن إسماعیل، الراوی عن الفضل النبیل، ابو الهدی كلباسی .
- رسالة فی تعیین «محمد بن إسماعیل» الواقع فی بداية اسانيد الكلینی، سليمان بن عبدالله الماحوزی - البحرانی (۱۰۷۵ - ۱۱۲۱ ق).
- رسالة شيخ بهایی درباره محمد بن اسماعیل، تحقیق: مهدی سلیمانی آشتیانی .
- ترجمة محمد بن إسماعیل، سيد محمد شفیع جابلقی بروجردی .
- محمد بن إسماعیل، حسینی ميرسجادی
- بیان السبیل فی رفع الاشتراك عن محمد بن إسماعیل، سيد على حسینی صدر .
- البیان الوافی لعلى بن محمد فی أسانيد الكافی، سيد على حسینی صدر .
- مقدمة كتاب ترتيب أسانيد الكافی، المجمع العالمی للتقريب بين المذاهب الاسلاميه .
- علم الأئمة فی الكافی، السيد محمد رضا الحسيني الجلالی .
- زمينه های تاریخی كتاب كافی با تکیه بر جنبه های کلامی، علی معموری .
- فقه الكلینی دراسة و تحليل، الشيخ صفاء الدين الخزرجی .

- کلینی و عقل گرایی، محمد اخوان.
- روش فهم حدیث در شرح اصول کافی ملاصالح مازندرانی، زهرا صرفی.
- عقل از دیدگاه ملاصالح مازندرانی، امین حسین پوری.
- مفهوم عقل از دیدگاه دو شارح اصول کافی، عبدالحسین کافی.
- دیدگاه های حدیثی ملاصدرا در «شرح اصول کافی»، نادعلی عاشوری.
- علامه محمدتقی مجلسی و نقد دیدگاه های فلسفی در مرآة العقول، علی نصیری.
- علامه مجلسی و مرآة العقول، محمد علی سلطانی.
- یک مناظره علمی در پاسخ علامه قاضی خضری، محمد صادق نجمی.
- الشواهد الشعرية ومناسباتها فی الکتب الأربعة الحديثية، علی موسی الکعبی.
- ۷- کافی پژوهی، سید محمدعلی ایازی، ۱ ج، ۷۱۲ ص.
- در این کتاب، گزارش تفصیلی از پایان نامه هایی که مرتبط با کافی و کلینی اند آمده است:
- ماهیت عقل از دیدگاه ملاصدرا و علامه مجلسی با تأکید بر شروح آنها بر اصول کافی، عبدالحسین کافی.
- تفسیر آیات قرآن کریم از زبان ائمه اطهار(ع) در کافی، علی احمدی نژاد.
- روش شناسی شرح ملاصالح مازندرانی بر اصول و روضه کافی، زهرا صرفی.
- بررسی مورد صدور احادیث کتاب کافی، محمدجعفر شهروزی.
- بررسی احادیث باب «حرکت و انتقال» در کافی، ناهید ایزدی.
- بررسی خوف و رجاء در قرآن، نهج البلاغه و کافی، سیده زهرا جورابچی.
- جایگاه واقعی کافی و نقد و بررسی «کسر الصنم» در «کتاب الحجّه»، سرور حسینی.
- قرآن در روایات کافی، مرضیه بیریان.

- تصحیح و تحقیق کتاب «العقل والجهل» کافی از نسخه «الشافی فی شرح اصول الکافی»، نفیسه شبیری.
- بررسی تطبیقی و تحلیلی صحیح بخاری و کافی، ناصر صادقیان.
- عقل در کافی، لعیا الله بداشتی.
- مفهوم عقل در «کتاب العقل والجهل» اصول کافی با نگاهی بر شرح ملاصدرا، اباذر جعفری.
- نگاهی به روایات کتب اربعه با تکیه بر کافی، حسین فقیهی.
- ۸- مجموعه مقالات فارسی کنگره بین المللی ثقة الاسلام کلینی (مباحث کلی)، ۲ ج، ۵۲۸ + ۶۳۴ ص.
- اوضاع و احوال سیاسی، اجتماعی و فرهنگی دوران حیات کلینی، ناصر صادقیان.
- تحولات قم در عصر شیخ کلینی، غلامعلی عباسی.
- تحولات سیاسی عصر کلینی (جهان اسلام، بغداد، ری، قم)، علی ملکی میانجی.
- تدوین کافی در عصر پویایی علمی فرقه‌ها و مذاهب اسلامی، اسماعیل رضایی برجکی.
- کلینی: محدث یا اهل الحدیث؟، رضا بابایی.
- رابطه علمی شیخ صدوق و مرحوم کلینی، مهدی قندی.
- اجتهادات و بیانات ثقة الاسلام کلینی، سید ضیاء مرتضوی.
- کلینی و نخستین گزیده‌های حدیثی شیعه دوازده امامی: منتخبی از اصول کافی، محمد اسماعیل مارسین - کاوسکی، ترجمه: علی راد.
- بررسی انتساب کتاب روضه کافی بر کلینی، سید رضا مؤدب و ابراهیم یعقوبیان.

- گزارشی از توقیعات امام مهدی(ع) در کتاب شریف کافی، محمود کریمیان.
- اعتبار روایات کافی، مهدی حسینیان قمی.
- کافی: اسناد، صحت روایات، و مآخذ، نیره زبرجدی.
- بررسی ویژگی های کافی و روش کلینی در آن، سید علی شفیعی.
- روش شناسی کلینی در کافی، فتحیه فتاحی زاده.
- کاوشی در باره تبویب کافی، امین حسین پوری.
- کافی، وافی دین: بررسی عرضه کافی بر امام عصر(عج) و ...، محمد حسن پاک دامن.
- کافی، مرام نامه شیعه، محمد مرادی.
- جایگاه و بازتاب های کلامی کتاب کافی در بازسازی مذهب شیعه، علی معموری.
- بررسی تطبیقی و تحلیلی صحیح البخاری و کافی، ناصر صادقیان.
- مقایسه توحیدنگاری کلینی و صدوق، سید محمد کاظم طباطبایی.
- کلینی و رازی؛ اخلاق اسلامی به دو روایت، سید حسن اسلامی.
- دیدگاه های اقتصادی کلینی در کافی و مقایسه اجمالی آن با دیدگاه شیخ صدوق، مجید رضایی.
- معرفی توصیفی کتاب «دفاع عن الکافی»، زهره نریمانی.
- درنگی در کتاب «الکلینی و تأویلاته الباطنیه»، فتح الله نجارزادگان.
- نقد کتاب «الکلینی و تأویلاته الباطنیه»، قاسم جوادی.
- نقدی بر نقد، محمدعلی سلطانی.
- نقد و بررسی کتاب «مرآة العقول»، علی نصیری.
- ۹- مجموعه مقالات فارسی کنگره بین المللی ثقة الاسلام کلینی (مصادر و اسناد کافی)، ج ۱، ص ۳۵۴.

- جامع نویسان پیش از کلینی، سید کاظم طباطبایی و علیّه رضاداد.
- «مسائل» محمد بن مسلم در کافی کلینی، سید محمد عمادی حائری.
- دیدگاه کلینی درباره حدیث ضعیف، امین حسین پوری.
- امام زادگان راوی در کافی، سید حسن حسینی.
- زنان راوی در کافی، نهله غروی نایینی.
- روایات شیخ صدوق از کلینی، مهدی قندی.
- راویان مشترك و مشتركات کافی، ابو طالب علی نژاد جویباری.
- ارزیابی اسناد کافی از منظر علامه مجلسی در «مرآة العقول»، هادی حجت.
- تأملاتی بر دیدگاه‌های آیه‌الله خویی در باره کافی، مجید معارف و رضا قربانی زرین.
- ۱۰- مجموعه مقالات فارسی کنگره بین المللی ثقة الاسلام کلینی (مباحث فقه الحدیثی)، ۲ ج، ۵۲۸ + ۷۴۴ ص.
- عقل و جهل در روایات کافی، سمیه منتظر.
- عقل و جهل در کافی، اکبر فایدی.
- عقل و دین و سازگاری آن دو در اصول کافی، علی سکندری.
- معرفت خدا در روایات کافی، محمد بیابانی.
- شرح روایات «اراده خداوند» در اصول کافی توسط علامه طباطبایی و ... ، حمید حسین نژاد محمدآبادی.
- پژوهشی در باره حدیث «حدوث اسماء» در کافی، حمید احمدی جلفایی.
- بررسی احادیث کافی در باره «روح القدس» و مقایسه آن با دیدگاه مسیحیت، محمد کاظم شاکر.
- بداء در کافی، سید محمد حسین کظیمی.
- قرآن کریم در آئینه روایات اصول کافی، محمد علی تسخیری، مترجم:

محمد مقدس .

- قرآن و علوم قرآنی در کتاب کافی ، رقیه صادقی نیری .

- طرح نظام مندی انس با قرآن در روایات کافی ، اصغر هادوی کاشانی .

- جایگاه شناسی سنت نبوی در کافی ، سید منذر حکیم ، تدوین : سید

محمدحسن حکیم .

- کلینی و تفسیر روایی آیات ولایت (تأملی در باب «نکت و ننف من التتزیل

فی الولاية» ، حسن نقی زاده .

- حدیث قدسی در کافی ، رضیه سادات سجادی .

- علم امامان در اصول کافی نمونه ای از برای چند و چون سازش «حدیث» با

«کلام» ، جو یا جهان بخش .

- آفاق علم امام در کافی ، اصغر غلامی .

- تأملی در باب حجت اصول کافی ، محمدعلی سلطانی .

- مسئله نسخ ، در کتاب کافی و دیدگاه کلینی ، محمد فاکر میدی .

- صیانت قرآن از تحریف در احادیث کافی ، محمود کریمیان .

- تأملی در احادیث تحریف نمای کافی ، فتح الله نجارزادگان .

- نقی برداشت تحریف از صحیح هاشم در کافی ، محمد احسانی فر لنگرودی .

- بررسی آرای کلامی اختلافی شیخ مفید با نوبختیان با تکیه بر احادیث کافی ،

علی نقی خدایاری .

- حقیقت ایمان و کفر در «شرح اصول الکافی» ، از منظر ملاحظ

مازندرانی ، زهرا بهدانی .

- جلوه مسائل زنان در کافی ، مریم غفاری جاها .

- بهنجاری و نابهنجاری رفتار در روان شناسی معاصر و مقایسه آن ، با

طبقه بندی کافی ، محمود گلزاری .

- نگاهی به طبیعت در احادیث کافی، فرخ رنگرز.
- آرمان شهر شیعی از منظر کلینی، محمد باغستانی کوزه گر.
- ثقة الاسلام کلینی و مسئله مالکیت، محمد سروش محلاتی.
- نخستین ها در کافی، محمدرضا زادهوش.
- بررسی اشعار کتاب کافی، باقر قربانی زرین.
- فهرست آیات، احادیث، اعلام، ادیان و فرقه ها و مذاهب، جمعیت ها و قبیله ها، مکان ها، زمان ها، شعرها و کتاب ها در پایان جلد پنجم آمده که مربوط به هر پنج جلد از مجموعه مقالات فارسی می شود.
- ۱۱ - مجموعه مقالات المؤتمر الدولي للشيخ ثقة الاسلام الكليني، ۲ ج، ۴۸۷ + ۴۴۰ ص.
- حياة الشيخ الكليني، السيد ثامر العميدي.
- المحدث الكليني وأثره الخالد، جعفر السبحاني.
- منهجية الكليني في الكافي، علي محمود البعاج.
- عدّاتُ الكليني ومشايخه، الشيخ طه الكافي بمساعدة السيد مجتبی صحفی.
- روايات النساء من كتاب الكافي للكليني، سلمی حسین علوان الموسوی.
- إحدائيات الفكر الاثنى عشرى بين الكليني والصدوق، دراسة فلسفية - كلامية، علي حسين الجابري.
- نظرية المعرفة عند الإمامية، مرويات الكافي مستنداً، عبد الأمير كاظم زاهد.
- القرآن الكريم كما تصوره روايات اصول الكافي، الشيخ محمد علي التسخيري.
- موقف الكليني من القول بتحريف القرآن في كتاب الكافي، مديحة خضير كاظم.
- «صيانة القرآن» بين الخفاء والجلاء، حيدر المسجدي.
- منهج تفسير القرآن بالقرآن في مرويات الكافي للشيخ الكليني، سيروان عبد الزهرة هاشم.

- الأثر التفسیری فی روایات کافی، کتاب الزکاة أنموذجاً، عدی جواد الحجار .
 - إشارات إلى تفسیر الإمام الصادق(ع) فی اصول کافی، قراءة تحليلية موازنة، حمید الفتلی .
 - الآخر فی فکر الكلینی، المعتزلة أنموذجاً، حسین عید الشمری و عبد الله حبيب .
 - علم الأئمة بالغیب والاعتراض علیه بالإلقاء للنفس إلى التهلكة والاجابات عنه عبر التاريخ والدفاع عن کافی الشریف للإمام الكلینی علی ما ورد فيه من احاديث الباب، السيد محمد رضا الحسيني الجلالی .
 - قصص کافی دراسة ونقد، الشيخ هادی حسین الخزرجی .
 - سمات الشخصية المؤمنة وأنماطها فی فکر الإمام علي(ع) في كتاب اصول کافی، علی شاکر عبد الأئمة الفتلاوی و حسن شاکر الفتلاوی .
 - بلاء یوسف فی کافی ونجاته بآل محمد: مرویات کافی (مستنداً)، صبیح نومان الخزاعی .
 - دراسة حول الأبعاد الفقهية فی تراث الشيخ الكلینی، صفاء الدين الخزرجی .
 - بحوث فقهية (المبانی الفقهية للمحدثین فی ضوء كتاب کافی ...)، حیدر محمد علی السهلانی .
 - أشعار کافی دراسة تحليلية، عبد الإله عبد الوهاب العرداوی .
 - مختارات من نوادر «روضة کافی» للکلینی، مهدی صالح سلطان .
 - ۱۲ - نرم افزار «ثقة الاسلام کلینی» .
- در این نرم افزار همه آثار منتشر شده از سوی کنگره به همراه تصویر کامل از بیست و هفت نسخه خطی مهم از کافی عرضه شده است . علاوه بر اینها، برخی شرح ها و ترجمه های دیگر از کافی که از سوی کنگره چاپ نشده نیز آمده است . سی و هشت عنوان کتاب در قالب صد و پنجاه و هشت جلد در این نرم افزار در دسترس است .